

La internacionalització de la novel·la catalana

El cas de *Pedra de tartera*, de Maria Barbal, i la seva recepció al món germànic

Jordi Jané Lligé

Universitat Autònoma de Barcelona, Espanya

Abstract This article analyses the translation and reception within the German speaking countries of Maria Barbal's novel *Pedra de tartera* (*Stone in a Landslide*). The article focuses on two main issues: on the one hand, external factors that determine the projection abroad not only of Maria Barbal's work, but more generally of Catalan literature; on the other hand, literary factors that define the novel's reception abroad. For the first set of factors, this study describes the role played in this process by the Institut Ramon Llull, several publishing houses, literary agencies and international book fairs. For the second set of factors, it analyses the reaction of academia, literary criticism and the media, and, equally important, the opinion of Heike Nottebaum, German translator of the book, and Rainer Nitsche German publisher.

Keywords Maria Barbal. *Pedra de tartera*. Contemporary Catalan Novel. Internationalisation of minority language literatures.

Sumari 1 Introducció. – 2 La difusió internacional de l'obra de Maria Barbal en dades. La difusió a Alemanya. – 3 La projecció internacional de Maria Barbal. El cas alemany. – 3.1 Factors estructurals. – 3.2 Factors intrínsecament literaris. – 4 A tall de conclusió.

Edizioni
Ca' Foscari

Peer review

Submitted	2019-01-25
Accepted	2019-09-18
Published	2019-12-04

Open access

© 2019 | Creative Commons Attribution 4.0 International Public License

Citation Jané Lligé, Jordi (2019). "La internacionalització de la novel·la catalana. El cas de *Pedra de tartera*, de Maria Barbal, i la seva recepció al món germànic". *Rassegna iberistica*, 42(112), 427-446.

DOI 10.30687/Ri/2037-6588/2019/112/009

427

1 Introducció

A l'hora¹ de parlar del procés d'internacionalització de la novel·la i la narrativa catalanes, que cal considerar un fenomen bàsicament contemporani, hi ha alguns noms que són d'obligada referència: Mercè Rodoreda, que n'és una pionera de caràcter excepcional ja a finals dels seixanta² del segle passat, Quim Monzó i Sergi Pàmies durant la dècada dels noranta, i en els darrers anys Albert Sánchez-Piñol, Jaume Cabré i, per descomptat, Maria Barbal. També hi ha una data clau, que és la Fira de Frankfurt de 2007,³ que tingué la virtut de situar la literatura catalana al mapa literari internacional i que demostrà la importància estratègica de les fires internacionals del llibre en aquest procés de divulgació, com veurem. Sense cap mena de dubte, tal com assenyala Claudia Kalász parlant de les relacions culturals germano-catalanes amb motiu de Frankfurt 2007: «val la pena recordar que els romanistes alemanys i suïssos ja es van interessar per la llengua i la literatura catalanes cap a finals del segle XIX. *Solitud*, la novel·la de Víctor Català [...] ja havia aparegut en la traducció d'Eberhard Vogel el 1909» (Kalász 2008, 154). Observació que és pertinent també en referir-nos a altres branques de la tradició romanística europea, com la francesa o la italiana.

Però si és efectivament cert que anteriorment a la Fira de Frankfurt, i de fet des de finals del segle XIX, és possible trobar traduccions d'autors catalans a l'alemany,⁴ especialment de poesia, també és cert que es tracta sovint d'iniciatives molt aïllades, amb tirades d'edició molt limitades, i que responen a un impuls molt personal, com l'esmentada *Solitud* de Vogel (que també traduí *Els sots feréstecs* de Raimon Casellas o *Revolta* de Josep Pous i Pagès) (Terés 2008; Julià 2008), i/o bé adreçades a un públic altament especialitzat. Així ho demostren les antologies de poesia de Johannes Fastenrath, *Ca-*

1 El present article és resultat de la ponència presentada a la jornada «A propòsit de *Pedra de tartera*, de Maria Barbal» el dia 31 d'octubre de 2018 a la Sala Beckett de Barcelona, organitzada pels grups de recerca «Literatura Catalana, món editorial i societat (LiCMES, UOC)» i «Grup d'estudi de la traducció catalana contemporània (GETCC, UAB)», del qual soc membre, sota la coordinació de Montse Gatell i Teresa Iribarren (UOC).

2 Amb *La Plaça del Diamant* (1962) s'inicia el recorregut internacional de l'obra de Mercè Rodoreda, que segueix mantenint la seva vigència fins a l'actualitat, a hores d'ara ja acompanyada de l'etiqueta d'"autora clàssica" o "gran dama de la literatura catalana". Ja l'any 1965 es publicava la versió castellana d'aquesta novel·la, i el 1967 l'anglesa. L'any 1970 en seguien les traduccions al polonès i a l'italià. Per assenyalar només tres traduccions emblemàtiques més d'aquesta obra, l'any 1971 fou traduïda al francès, el 1974 al japonès i el 1979 a l'alemany.

3 La significació d'aquesta fira en el procés d'internacionalització de la literatura catalana s'analitza en detall a Jané-Lligé 2012.

4 Ho han estudiat Cornelia Eisner (2010); Ferran Robles i Sabater 2005a, 2005b, 2008; Maria Wirf i Pilar Estelrich (2004). Ferran Robles i Sabater (2008) n'ofereix una selecció cronològica als Annexos de *Carrers de frontera*, vol. 2.

talansische Troubadore der Gegenwart, de 1890, que recull l'obra de noranta-un poetes de la Renaixença, o la de Rudolf Grossmann, *Katalanische Lyrik der Gegenwart*, de 1923, que en recull la de quaranta-dos, incloent-ne ja de modernistes i noucentistes. Més modernament cal parlar de l'antologia poètica que elaboraren Johannes Hösle i Antoni Pous l'any 1970 amb motiu dels Jocs Florals a l'exili que se celebraren a Tübingen aquell mateix any, *Katalanische Lyrik im zwanzigsten Jahrhundert: Eine Anthologie*⁵ - l'única traducció del català a l'alemany que veié la llum durant l'època franquista; o bé de l'antologia de narrativa breu confegida ja només per Johannes Hösle l'any 1978, quan Antoni Pous ja havia mort, *Katalanische Erzähler*.⁶ De l'any 1979 data l'antologia de Tílbet Dídac Stegmann, *Sagen wir Nein = Diguem no*.

L'excepció en aquest panorama inicialment dominat pels reculls i les antologies de difusió molt limitada, com dèiem, és Mercè Rodoreda, en qui Siegfried Unseld, l'influent editor de la prestigiosa editorial Suhrkamp, que la coneixia i que la va tractar, ja va saber reconèixer una de les grans figures de la literatura contemporània. Així, l'any 1979 Unseld publicava la traducció alemanya de *La plaça del Diamant* (*Auf der Plaça del Diamant*) en versió de Hans Weiss (que fins a Frankfurt 2007 comptava amb 11 edicions), i l'any 1982 la de *Mirall trencat* (*Der zerbrochene Spiegel*), a càrrec d'Angelika Maas (i que l'any 2000 ja anava per la sisena edició). A partir de Rodoreda, i especialment a partir de la dècada dels noranta, es produeix un increment progressiu de traduccions de literatura catalana a l'alemany, caracteritzat per una presència cada vegada més gran de narradors i per la irrupció de joves dramaturgs com Sergi Belbel, que obtindran grans èxits en l'escena alemanya; tot plegat en detriment de la traducció de poesia, gènere que havia estat dominant fins aleshores tot i que sempre com a gènere molt minoritari i molt associat a la reivindicació nacional. D'aleshores ençà, comptarem amb un nòmina de traductors especialitzats cada vegada més nombrosa, figures que ha tingut un paper clau en la difusió de la cultura catalana a Alemanya: Tílbet Dídac Stegmann, Eberhard Geisler, Fritz Vogelsang, Hans-Ingo Radatz, Monika Lübcke, Theres Moser, Angelika Maas o Heike Nottebaum, per citar-ne algunes de les més actives.

En els darrers anys he tingut ocasió de tractar el recent fenomen de la internacionalització de la novel·la catalana en diferents treballs, especialment vinculats amb la difusió d'autors catalans en terres germàniques.⁷ D'una banda és per això que en l'anàlisi de la difusió in-

⁵ Títol que es podria traduir per: *Poesia catalana del segle XX: una antologia*.

⁶ Títol que es podria traduir per: *Narradors catalans*.

⁷ Al costat del treball al voltant de la Fira de Frankfurt ja esmentat, l'any 2017 vaig presentar en el marc del *II Symposium on Literary Translation and Contemporary Iberia*

ternacional de l'obra de Maria Barbal, concretament de *Pedra de tartera*, em centraré particularment en la seva divulgació en el context cultural alemany. Més enllà d'això, el cas d'Alemanya constitueix un exemple extremadament il·lustratiu i vàlid per tal de posar de relleu tots els factors i tots els actors que han intervingut i segueixen intervenint en aquest complex procés.

Voldria ressaltar que per dur a terme l'actual treball, a banda de tenir presents les entrevistes efectuades en anteriors ocasions – com les que l'any 2011 vaig mantenir amb la mateixa Maria Barbal en ocasió de Frankfurt 2007 així com amb diferents editors alemanys i catalans, crítics literaris, professors universitaris i traductors –, he comptat en aquesta ocasió amb les inestimables aportacions de Rainer Nitsche – editor alemany de Barbal, de l'editorial Transit – i de Heike Nottebaum – la seva traductora a l'alemany.⁸

2 La difusió internacional de l'obra de Maria Barbal en dades. La difusió a Alemanya

Maria Barbal ha estat traduïda a setze llengües: la llengua a la qual més vegades ha estat traduïda la seva obra és el castellà, amb sis títols, i la segona l'alemany, amb quatre títols; segueixen l'eslovè i el portuguès, amb dos títols respectivament. Les llengües que disposen d'un sol títol traduït són les següents: anglès, asturià, francès, hebreu, hongarès, italià, neerlandès, occità, romanès, serbi, suec i turc.⁹ *Pedra de tartera* és sens dubte la seva obra més emblemàtica i s'ha traduït a totes les llengües esmentades. A Alemanya, Barbal ha aconseguit una continuïtat d'edició que cal qualificar d'excel·lent: d'ençà de la publicació de *Pedra de tartera* l'any 2007, amb el títol *Wie ein Stein im Geröll*, i de la qual se'n van vendre 30.000 exemplars en poques setmanes, hi ha mantingut casa editorial fins fa ben poc, Transit, traductora, Heike Nottebaum, i un bon ritme de traducció. Aquest és el llistat d'obres traduïdes fins ara:

- 2007 – *Wie ein Stein im Geröll* (*Pedra de tartera*). Transit. Traductora Heike Nottebaum;
- 2008 – *Inneres Land* (*País íntim*). Transit. Traductora Heike Nottebaum;

(Dublin City University) una ponència sobre la traducció a l'alemany de la novel·la *Incerta glòria* de Joan Sales, que duia per títol «Reception of Catalan Novels about the Spanish Civil War in German Speaking Countries: the Case of *Incerta glòria* (Flüchtiger Glanz)» (treball pendent de publicació).

⁸ Ambdós van contestar prolixament a les preguntes que els vaig adreçar per correu electrònic durant els mesos d'octubre i novembre de 2018.

⁹ Consulta a la base de dades TRAC, de l'Institut Ramon Llull: https://www.llull.cat/catala/recursos/trac_traduccioni.cfm (2019-10-28)

- 2009 - *Emma (Emma)*. Transit. Traductora Heike Nottebaum;
- 2011 - *Kampfer (Càmfora)*. Transit. Traductora Heike Nottebaum;
- 2013 - *Ein Brief aus der Ferne (Càmfora)*. Diana. Traductora Heike Nottebaum.

Tot i que abans de ser traduïda a l'alemany, *Pedra de tartera* ja ho havia estat a l'asturià (1992), al castellà (1994), al portuguès (2000), al francès (2004) i al romanès (2005), el fet de ser publicada a Alemanya, com assenyalen tots els editors, despertà la curiositat d'un bon nombre d'editors del centre i de l'est d'Europa, dels països escandinaus, sobretot, i també d'Israel i Turquia, que són els mercats que més pendents estan del que passa editorialment parlant al país germànic. El mercat francès i, per descomptat, l'anglosaxó tenen una dinàmica pròpia i es guien per altres criteris de referència, tot i que no ignoren, naturalment, el que passa a Alemanya. Així doncs, l'any 2009 la novel·la es publicà al serbi, al neerlandès i a l'eslovè,¹⁰ l'any 2011 a l'italià, l'occità, l'hebreu i l'anglès, l'any 2015 al turc i al suec i l'any 2018 a l'hongarès.

Un altre aspecte que tots els editors amb qui he parlat coincideixen a destacar és la importància que té per a qualsevol obra catalana que aspiri a iniciar el camí de la difusió internacional el fet de disposar de traducció al castellà. Si no en disposa, el dubte sobre la viabilitat de la traducció es planteja de seguida: si un mercat com el castellà no s'hi interessa, quina perspectiva pot tenir una obra en un context cultural molt més allunyat?, es pregunten els editors. En el cas d'una obra com *Incerta glòria*, Mísia Sert,¹¹ subratllava en entrevista personal l'interès de l'aleshores director de l'Institut Lluï, Àlex Susanna, d'apostar per una bona traducció i una bona edició en castellà que li obrís les portes a la difusió internacional.

Pel que fa al paper de la crítica literària d'actualitat, factor clau en la difusió d'autors i obres en el mercat contemporani, cal destacar en el cas alemany que aquesta estigué especialment pendent de les novetats catalanes aparegudes en el context de la Fira de Frankfurt, com no podia ser d'altra manera, fet que, com dèiem, demostra la importància estratègica d'aquests esdeveniments. Pel que fa a Maria Barbal, i com a conseqüència del gran èxit editorial que significà *Pedra de tartera*, la crítica literària estigué pendent també de l'aparició al mercat alemany de les noves traduccions de l'autora, especi-

10 Simona Škrabec, la traductora de Barbal a l'eslovè, m'aclearix en conversa personal que les traduccions del català a aquesta llengua, tenint en compte que es tracta d'una llengua i un mercat molt reduïts, tampoc no segueixen les directrius del mercat alemany. Cal atribuir en aquest cas a la iniciativa personal, i molt concretament a l'estreta col·laboració que Škrabec manté amb l'editorial universitària Studentska založba, aquest èxit.

11 En entrevista del dia 27 de setembre de 2017.

alment de la publicació de *País íntim* (*Innere Land*). Barbal ha estat ressenyada a les pàgines de les publicacions periòdiques en llengua alemanya més importants i prestigioses: al setmanari *Die Zeit* i als *feuilletons* (suplements culturals) dels diaris *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ), *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ) i *Süddeutsche Zeitung*, per esmentar els de més divulgació i renom, i també als programes culturals d'un bon nombre d'emissores de ràdio. *Pedra de tartera*, a més a més, va ser recomanada fervorosament l'any 2007, també en el context de la Fira de Frankfurt, al popular programa televisiu *Lesen!*, per la seva conductora, la influent crítica Elke Heidenreich, fet que desencadenà les extraordinàries vendes d'aquesta obra a Alemanya, convertida durant unes setmanes en un *bestseller*.

3 La projecció internacional de Maria Barbal. El cas alemany

Per tal de circumscriure i caracteritzar adequadament el procés d'internacionalització de l'obra de Maria Barbal, i en general de la literatura en català, cal tenir en compte dos tipus de factors que concorren paral·lelament, i que tractaré seguidament de forma separada:

1. Factors estructurals, que tractaré de forma genèrica i global.
2. Factors intrínsecament literaris, que analitzaré en l'exemple de la recepció alemanya de *Pedra de tartera*.

3.1 Factors estructurals

En primer lloc cal no perdre de vista que Barcelona és un centre editorial de primer ordre a escala internacional, especialment pel que fa a l'edició en llengua castellana, i que compta amb un gremi d'editors molt actiu i influent. Igualment, cal destacar l'existència a la capital catalana d'importants agències literàries i d'editors molt ben connectats, que poden presumir d'una gran perícia professional. L'èxit internacional, anterior a Frankfurt, d'autors com Quim Monzó o Sergi Pàmies en la dècada dels noranta del segle passat, o el d'Albert Sánchez Piñol ja al segle XXI és en bona mesura mèrit seu. També el seu paper en la promoció, acceptació i articulació de la candidatura catalana com a 'convidada d'honor' de la Fira de Frankfurt 2007 fou determinant. No va ser, tanmateix, fins al moment en què hi hagué una implicació decidida de les administracions públiques catalanes - amb el suport de les espanyoles -, que aquesta presència arribà a concretar-se i prendre cos, per acabar conformant allò que cal considerar tal vegada l'impuls més decisiu al procés d'internacionalització de la literatura catalana que s'ha donat mai fins ara. En aquest

sentit, la creació l'any 2002 de l'Institut Ramon Llull (IRL) és clau.¹²

L'IRL fou creat amb l'objectiu de promoure la llengua, la cultura i la literatura catalanes a l'exterior, així com la difusió del seu aprenentatge, especialment en l'àmbit universitari.¹³ Convé recordar, però, que abans de l'existència de l'Institut Llull ja existia una important xarxa de lectorats, vinculats principalment a càtedres de filologia romànica, les quals ja duïen a terme una importantíssima tasca de difusió acadèmica del català, sobretot a partir dels anys cinquanta, seixanta o setanta del segle passat, depenent del país, i que l'IRL integrà en el seu organigrama.

Sigui com sigui, aquesta tasca de difusió lingüística i cultural està actualment molt vinculada al procés que ens ocupa. A través del foment a l'exterior de l'ensenyament de la llengua i la literatura catalanes en àmbit universitari es persegueix un objectiu primordial: la formació de professionals a les universitats de tot el món que puguin desenvolupar més tard en els seus respectius països feines d'agent cultural, de traductor, de lector editorial, de crític literari, o bé d'especialista en llengua i literatura catalanes a la universitat. La presència del català als plans d'estudi de les facultats i departaments de llengües modernes del món és crucial, ja que altrament la llengua i la literatura catalanes es veurien condemnades a la invisibilitat, i, de fet, respon a uns interès existent ja des d'antic en alguns països, però que ha anat creixent a tot el món en els darrers anys. Fruit d'aquest interès ha estat també la creació de diferents associacions internacionals d'especialistes en llengua i literatura catalanes, responsables de publicacions periòdiques i de l'organització de congressos vinculats a la filologia catalana, que, ara ja amb una llarga trajectòria a les seves espatlles, contribueixen enormement a la presència en l'àmbit científic internacional dels estudis de catalanística.¹⁴

A banda de la coordinació dels ensenyaments de llengua i literatura catalanes a l'exterior, l'IRL s'encarrega de la difusió de l'activitat cultural catalana a tot el món mitjançant l'organització d'exposicions, lectures, concerts, cicles de teatre o cinema, etc. Més acostats ja al tema que ens ocupa, l'IRL és també, d'ençà de Frankfurt 2007, el responsable d'articular la presència de la literatura catalana a les

12 Sergio Vila-Sanjuán ofereix una detallada descripció dels prolegòmens de la Fira a la seva *Guia de la Fira de Frankfurt per a catalans no del tot informats* (2007).

13 Es pot consultar les activitats que duu a terme l'IRL a: <https://www.llull.cat/catala/home/index.cfm> (2019-10-28).

14 Anglo-Catalan Society; Association International Française des Catalanistes; Associazione Italiana di Studi Catalani; Deutscher Katalanistenverband; North American Catalan Society; Associació de Catalanistes de l'Amèrica Llatina; Associació Internacional de Llengua i Literatura catalanes.

fires internacionals del Llibre:¹⁵ Frankfurt 2007; París 2013; Göteborg 2014; Varsòvia 2016; Bolonya 2017; i, de fet, és també l'organisme que assumeix la tasca de promoció de la literatura catalana entre els editors estrangers a través de programes de col·laboració o d'ajuts a la traducció.¹⁶

Tal com assenyalen els editors a qui he entrevistat, catalans i alemanys, als diferents mercats editorials nacionals les literatures estrangeres són d'entrada poc comercials i poc visibles, a excepció de les grans, com l'angloamericana o la francesa, i a excepció d'aquelles que han aconseguit crear una etiqueta molt definida (com les literatures escandinaves, associades contemporàniament a un determinat tipus de novel·la negra). Només cal que pensem en la imatge que tenim nosaltres de literatures com l'hongaresa, la danesa, o fins i tot avui dia, d'una literatura de les dimensions de l'alemanya. Piero Salabè,¹⁷ l'editor alemany d'*Incerta glòria*, remarcava en aquest sentit la importància dels noms: fins a quin punt els lectors alemanys associen Jaume Cabré o Albert Sánchez Piñol, potser els nostres autors més internacionals a hores d'ara, a la literatura catalana? Cabré i Sánchez Piñol són un nom per ells mateixos. Maria Bohigas¹⁸ destacava, per la seva banda, que en moments puntuals les literatures petites o desconegudes aconsegueixen una funció regeneradora de l'oferta literària, en tant que exòtiques, diferents, noves. La posició de la literatura catalana, tanmateix, tampoc acaba de respondre plenament a aquesta categoria: sí que és, efectivament, una literatura petita i mal coneguda, però absolutament inserida en la tradició occidental. Justament en parlar de la redescoberta i relançament internacional d'*Incerta glòria*, la mateixa Maria Bohigas comentava que es tracta d'una novel·la que el lector europeu reconeix absolutament dins la seva tradició i, en part, aquesta és la raó del seu èxit actual.

La tasca duta a terme des de la creació de l'Institut Ramon Llull és ingent. És una feina que Mísia Sert qualifica de «feina de formigueta» i que consisteix a anar sembrant llavors: es tracta d'inversions a llarg termini. Es correspon, comenta Sert, a una tasca pròpia d'ambaixada cultural que altres institucions similars o homòlogues ja desenvolupen: els instituts de cultura de la majoria d'estats, amb més o menys recursos econòmics. En el cas català, a banda de la lò-

15 A la Fira del Llibre de Guadalajara, de l'any 2004, on Catalunya també fou la cultura convidada, l'IRL encara no assumí aquest paper.

16 En aquest sentit, l'IRL dugué una tasca pionera també durant la Fira de Frankfurt. Es traduïren un total de cinquanta-tres títols a l'alemany aquell any i s'aplicà el criteri de la universalització dels ajuts: tothom que va presentar un projecte de traducció d'una obra literària del català a l'alemany, va rebre aquest suport econòmic. Posteriorment, aquest criteri s'ha hagut d'anar reajustant i modificant.

17 En entrevista mantinguda telefònicament el dia 17 d'agost de 2017.

18 En entrevista mantinguda telefònicament el dia 7 de setembre de 2017.

gica limitació pressupostària, però, sovint cal heure-se-les amb certes reticències, justament pel fet de no tractar-se d'una institució estatal. Pel que fa a les polítiques de promoció editorial, assenyala, cada vegada es van desenvolupant estratègies més efectives. A hores d'ara ja no es tracta tant que una obra es tradueixi i es publiqui a l'estranger a qualsevol preu, sinó que cal tenir en compte en quina editorial es publica, quina difusió se n'espera i entre quin públic. És una qüestió estratègica: publicar sota el segell Suhrkamp, com Cabré, o a Transit, com Barbal, o aconseguir que Hanser publiqui *Incerta glòria*, de Joan Sales, ja assegura que un determinat tipus de públic potencial sigui susceptible de sentir curiositat pel producte. L'estratègia és haver canviat de criteri: qualitat enlloc de quantitat. A més, afegeix, cal combinar la traducció de clàssics amb la de literatura contemporània. I no descuidar-se de la importància de la literatura infantil i juvenil.

Tot i que el *boom* de Frankfurt ja ha passat, una de les coses que n'ha quedat és la continuïtat de la feina en altres fires i, amb ella, el reconeixement per part d'editors i d'agents literaris internacionals de la cultura catalana com d'una realitat dinàmica i palpable. La feina dels editors estrangers esdevé aleshores, també, estratègica, especialment pel que fa a la difusió d'autors i obres als respectius països. Sovint són les mateixes editorials les que fan de pont amb els mitjans de comunicació respectius. Tal com assenyala Rainer Nitsche en parlar dels seus contactes als mitjans, és part de la seva feina. I en aquest sentit cal recordar, com assenyalàvem abans, la importància de comptar amb crítics de prestigi i solvència que estiguin sensibilitzats pel tema.

3.2 Factors intrínsecament literaris

L'existència d'unes plataformes estructurals que facin possible la circulació fluïda del producte literari és avui una condició fonamental, com hem vist, per a la divulgació de qualsevol literatura en àmbits culturals i mercats aliens, i això afecta de forma molt especial la divulgació de la literatura catalana. A aquesta dimensió comercial i de projecció cultural del producte literari, cal afegir-hi, per descomptat, la consideració de les característiques, l'interès i les qualitats literàries que distingeixen una obra.

Partint de l'èxit de recepció obtingut en el propi àmbit cultural – que és la condició prèvia i indispensable per tal de plantejar-se la viabilitat d'una obra en altres àmbits culturals –, i per tant, comptant ja amb una obra en certa manera 'etiquetada' literàriament, el que ens convé valorar ara és la reacció dels editors, dels traductors i de la crítica literària – d'actualitat i/o acadèmica – estrangers. Ells són els indicadors a què podem remetre'ns a l'hora de valorar l'ac-

ceptació literària que l'obra ha obtingut en el nou context cultural. Per descomptat, l'èxit comercial també ens ajuda a precisar la naturalesa de la nova recepció.

En el cas de la recepció de *Pedra de tartera* a Alemanya és pertinent començar destacant el rerefons històric en què s'emmarca la novel·la. Els editors amb qui he parlat assenyalen la Guerra Civil espanyola com una temàtica que encara avui segueix despertant una certa curiositat entre el públic germànic, tot i que, com remarca Kirsten Brandt¹⁹ - la traductora entre altres de Jaume Cabré i d'*Incerta glòria* a l'alemany -, és un tema sobradament present a les llibreries d'aquell país. En aquest sentit, Piero Salabè, l'editor alemany d'*Incerta glòria*, remarca que no es pot oblidar que la perspectiva catalana - específicament la dels escriptors en llengua catalana, entenent aquest fet com un fet literari diferencial significatiu - ha estat ignorada o ha romàs pràcticament desconeguda entre el públic germànic. D'aquesta manera, obres clàssiques com *Incerta glòria*, rescatada de l'oblit ara fa uns anys, o bé algunes de les novel·les contemporànies de Jaume Cabré o de Maria Barbal, que també tracten aquest tema de forma més o menys central, aporten una visió nova i diferent, que el públic alemany pot apreciar.

Però si restringíssim l'èxit de *Pedra de tartera* a la temàtica del conflicte civil espanyol, apunta Rainer Nitsche, ens equivocaríem: la perspectiva femenina i l'articulació de la veu narrativa han estat claus en la gran rebuda que la crítica i els lectors alemanys han dispensat a l'obra. L'editor de Transit remarca que són justament aquestes dues dimensions de l'obra les que han aconseguit fidelitzar un determinat públic, sobretot femení, fet que ha permès la continuïtat d'edició de les obres de Barbal al país germànic. Nitsche qualifica la llengua emprada per la narradora de senzilla, clara i poètica alhora. És mitjançant la simplicitat d'aquesta llengua, diu Nitsche, que la narradora aconsegueix retratar l'atmosfera que es respira en un poble de muntanya aïllat, barreja de duresa, crueltat i compassió, que es veu agreujada per la irrupció de la Guerra Civil. És un text literàriament molt eficaç i ben construït, destaca Nitsche.

Pel que fa l'estil, també Heike Nottebaum, la traductora a l'alemany de *Pedra de tartera*, destaca que un dels aspectes més fascinants de l'obra - alhora que un dels reptes a què ha de fer front el traductor - és la sobrietat i el lirisme del llenguatge que fa servir Barbal. És el llenguatge d'una dona que no està acostumada a verbalitzar els seus sentiments i, en part justament per això, que es val d'unes expressions i unes imatges que causen gran impacte al lector i que són d'una gran bellesa. El català de Conxa, característica que identifica el personatge de forma inequívoca, es correspon a la variant dia-

19 En entrevista realitzada el dia 20 de setembre de 2017.

lectal pallaresa. Nottebaum assenyala que de seguida va veure molt clar que no tenia cap sentit intentar trobar una variant dialectal en alemany que pogués reunir característiques similars a les del parlar de Conxa – un parlar de muntanya, per exemple – i que va optar per fer servir una variant molt propera al registre oral col·loquial.

Pel que fa a l'interès despertat per l'obra entre el públic, la traductora alemanya ens remet a l'experiència de les nombroses lectures i presentacions que, juntament amb Maria Barbal i sovint acompanyades pel catedràtic de literatura de la Universitat de Konstanz Pere Joan Tous, va fer per tot Alemanya al llarg de 2007, sobretot, però també més tard, amb motiu de la publicació de les posteriors novel·les de l'autora catalana. Nottebaum remarca que les obres de Barbal i les seves respectives traduccions han estat presentades a zones molt diverses del país germànic, a grans ciutats i a pobles petits, tant a zones industrials com rurals, i en contextos també molt diferents: en universitats, llibreries, centres culturals i de lectura, cafès, biblioteques, etc. Reprodueixo tot seguit un fragment del text que em va fer arribar Heike Nottebaum per correu electrònic, en el qual, al costat de constatar que l'obra ha estat seguida majoritàriament per un públic femení, relata el següent:

Und überall sind wir auf Menschen gestoßen, die an dem Roman interessiert waren, an seinem Inhalt, am historischen Hintergrund und nicht zuletzt auch an den Berührungspunkten mit Deutschland. Da war eine große Wissbegierde auf Seiten des Publikums, etwa im Hinblick auf die Tatsache, dass Maria Barbal aus Spanien kommt und nicht auf Spanisch schreibt. [...] Der unmittelbare Kontakt zu den Lesern von *Wie ein Stein im Geröll*, die Empathie, ja die Begeisterung war sowohl für Maria Barbal als auch für mich eine beeindruckende Erfahrung. Da war sehr viel Empathie zu spüren, Begeisterung für den Roman, der vielen zudem als Projektionsfläche diente, ein großes Identifikationspotential bot. Ein hartes und entbehrungsreiches Leben, Armut und Abhängigkeit, Entwurzelung und Verlust, dies sind keine kultur- oder epochengebundene, sondern ganz universelle Erfahrungen.²⁰

20 I pertot arreu vam trobar gent que s'interessava per la novel·la, pel seu contingut, pel rerefons històric i també, i no en menor mesura, pels punts de contacte existents amb Alemanya. Arreu despertà una gran curiositat entre el públic el fet que Maria Barbal vingués d'Espanya però no escrivís en espanyol. [...] El contacte directe amb els lectors de *Pedra de tartera*, l'empatia, o l'entusiasme, van ser tant per a Maria Barbal com per a mi una experiència impactant. Es notava una gran empatia, un entusiasme per una novel·la que per a molts servia, a més, de pantalla de projecció, que oferia un gran potencial d'identificació. Una vida dura i plena de privacions, de pobresa i dependència, de desarrelament i pèrdues: tot plegat experiències no limitades culturalment o històricament, sinó experiències plenament universals (les traduccions al català de textos alemanys, si no s'indica una altra cosa, són meves).

Maria Lacueva,²¹ que ha estat lectora de català a diverses universitats alemanyes, relata que la programació de *Pedra de tartera* com a lectura de curs va ser un èxit entre els estudiants de català i que el fet que poguessin gaudir d'una presentació amb l'autora i la traductora a la Universitat de Heidelberg va ser d'un interès excepcional.

Sense moure'ns de l'àmbit universitari, cal remarcar que la traducció alemanya de *Pedra de tartera*, ja des de la primera edició (Barbal 2007), va acompanyada d'un epíleg del professor Pere Joan Tous,²² el qual, com hem esmentat, fou present en nombroses de les presentacions de les obres de Barbal a Alemanya. L'epíleg duu per títol «*Ein Leben, so lang. Anmerkungen zu einem katalanischen Klassiker der Gegenwart*» (Tous 2007a)²³ i cal considerar-lo al costat del capítol «*Innere Landschaften nach der Schlacht. Zwei Romane von Maria Barbal: Pedra de tartera (1984) und País íntim (2005)*» (Tous 2007b),²⁴ que n'és una adaptació i ampliació per al volum *Narrative Neuanfänge. Der katalanische Roman der Gegenwart*.²⁵ En aquesta darrera publicació es recullen un conjunt d'articles d'autoria diversa al voltant d'escriptors i novel·les catalanes que, d'ençà de la publicació de *La plaça del Diamant* l'any 1962 i fins a novel·les publicades a començaments del segle XXI, com *La pell freda* d'Albert Sánchez Piñol, han marcat les tendències de la narrativa catalana contemporània. En el capítol introductori del volum, la publicació del qual no deixa de ser un símptoma de la vitalitat de la catalanística a Alemanya, Àlex Broch i Isidor Cònsul (traduïts per Michael Ebmeyer), hi esmenten Maria Barbal com a representant de la generació dels 70, generació d'escriptors que ja no foren testimonis directes de la Guerra Civil, però sí de les seves immediates conseqüències. Justament un dels eixos principals dels articles de Tous esmentats consisteix a ubicar *Pedra de tartera* en el seu context històric d'aparició. Tous explica a un públic majoritàriament desconexedor d'aquestes circumstàncies, l'alemany, la singularitat d'una obra que reivindicava la memòria i el reconeixement de les víctimes del franquisme en un moment, l'any 1982, en què tàcitament s'havia imposat l'anome-

21 En intercanvi de correus electrònics entre el 10 i el 16 d'octubre de 2018.

22 Tous té la condició de catedràtic emèrit d'ençà del mes de setembre de 2018.

23 Que es podria traduir per «*Una vida, tant de temps*. Apunts a un clàssic català contemporani». A l'edició de butxaca, publicada per primera vegada l'octubre de 2008 per l'editorial Diana (Barbal 2008), s'hi inclou un petit afegit que duu per títol «*Nachtrag zur Taschenausgabe*» (Apèndix a l'edició de butxaca) on Tous (2008) es fa ressò de la reacció de la premsa i els mitjans de comunicació alemanys a la publicació de l'obra.

24 Que es podria traduir per «*Paisatges interiors després de la batalla*. Dues novel·les de Maria Barbal: *Pedra de tartera* (1984) i *País íntim* (2005)».

25 Publicada l'any 2007 a càrrec de Pilar Arnau, Gero Arnscheidt, Tilbert D. Stegmann i Manfred Tietz, i que es podria traduir per *Noves tendències narratives. La novel·la catalana contemporània*.

nat «pacte de la transició», també en el món de les lletres, que Tous anomena «pacte del silenci». Tous descriu l'ambient literari d'aleshores de la següent manera:

Nicht zuletzt gehörte es zum ästhetisch guten Ton, Stadtliteratur zu schreiben, dazu beizutragen, Barcelona als pulsierender Metropole ein postmodernes literarisches Denkmal zu setzen. Politisch nicht ganz opportun war es zudem, einen Roman zu schreiben, der die gesellschaftliche wie juristisch noch unbewältigte Vergangenheit des faschistischen Terrors während des Bürgerkriegs und unmittelbar danach zum Thema hatte. (Tous 2007b, 167)²⁶

Tous, a banda del context històric d'aparició, analitza en els seus treballs diversos aspectes literaris de l'obra primerenca de Barbal tot relacionant-la amb *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda, i fent evidents uns paral·lelismes que neixen inequívocament de la voluntat de la mateixa Barbal i que no passen desapercebuts al lector: les protagonistes femenines i el seu origen humil – l'un urbà, l'altre rural –, la seva condició de víctimes i testimonis silencis de la Història, la seva resignació i l'actitud davant la nova vida, la història d'amor subjacent a la trama... A banda d'això, Tous també assenyalava un altre nucli temàtic ja present a *Pedra de tartera* i que constituirà un dels eixos centrals de la producció posterior de Barbal: la descripció de la pèrdua d'un món, el de l'alta muntanya pirenaica, que, tal com era, ja ha desaparegut per sempre més, així com l'arribada massiva i anònima de gent de procedències diverses a les noves barriades de la conurbació barcelonina.

En bona mesura, els articles de crítica apareguts a la premsa d'expressió alemanya amb motiu de la publicació de la traducció de *Pedra de tartera* es fan ressò de la majoria de les qüestions fins ara esmentades.²⁷ Majoritàriament es tracta d'articles rigorosos, ben fonamentats i ben escrits, dels quals he fet una tria de comentaris significativa,²⁸ tenint en compte d'una banda el lloc d'aparició – i per tant el seu impacte potencial –, i d'altra banda els aspectes variats de l'anàlisi crítica que s'hi presenten.

26 Cal no oblidar que estèticament parlant el que tocava era fer literatura urbana, contribuir literàriament a retre un homenatge postmodern a Barcelona en tant que vibrant metròpoli. A més a més, no era del tot oportú, políticament parlant, escriure una novel·la que se centrés en el passat de terror feixista que representava la Guerra Civil i els anys immediatament posteriors, socialment i jurídicament encara no superat.

27 Pere Joan Tous en cita uns quants al seu apèndix a l'edició de butxaca alemanya, «Nachtrag zur Taschenausgabe» (Tous 2008).

28 Marc Dueñas, de l'Institut Ramon Llull, me n'ha fet arribar en arxiu PDF un total de vint-i-dos.

El crític Florian Welle ofereix en el seu article «Die Axt und das Herz», publicat al *Süddeutsche Zeitung*,²⁹ una valoració general de l'obra i en destaca la multiplicitat de lectures:

So spiegelt sich auf den gerade mal hundert Seiten die große Historie des zwanzigsten Jahrhunderts in der kleinen. *Wie ein Stein im Geröll* ist auf mehreren Ebenen zu lesen, als politischer Roman, als gesellschaftliches Gemälde und als das Schicksal einer bildungsarmen, ihr ganzes Leben hart arbeitenden Frau. (Welle 2007)³⁰

Una mica en la mateixa direcció, però destacant la veu de la protagonista en tant que articuladora de tots els elements de la novel·la, escriu Bernardette Conrad a l'article «Der Geruch nach Alltag», aparegut al suplement *Literatur* que el setmanari *Die Zeit* dedicava a la Fira de Frankfurt,³¹ i en especial a Catalunya com a convidada d'honor, les següents paraules:

Conxa erzählt sich selbst als Teil einer Landschaft; als lebendige Antwort auf die strikten Ordnungen von Natur, Arbeit, Tradition, Religion. Und wie erstaunlich auch immer, sie erzählt ihr Leben weniger als Ansammlung von Verlusten als von Momenten: Geheimnisse also, in denen sich, wie widersprüchlich auch immer, bündelte, was ihr Leben war. (Conrad 2007)³²

En el mateix article, Conrad es fa ressò d'aquell aspecte que Pere Joan Tous destacava pel que fa a la singularitat de *Pedra de tartera* en el seu context històric d'aparició. Aquesta precisió és encara més significativa, si convé, si tenim que en compte que, en el moment d'aparició de la novel·la a Alemanya, les circumstàncies que definiren l'Espanya de la transició eren absolutament desconegudes per a la gran majoria dels potencials lectors alemanys. Conrad escriu:

Mit *Wie ein Stein im Geröll* ist die 1949 geborene, selbst zwischen den Pyrenäen und Barcelona aufgewachsene Maria Barbal erzählerisch zur Generation ihrer Großeltern zurückgekehrt; zu einem

29 El títol, que reproduïx un motiu de la novel·la, és «La destrall i el cor».

30 D'aquesta manera, la història en majúscules del segle XX queda reflectida en la lletra petita d'aquest centenar de pàgines. Cal llegir *Pedra de tartera* en claus diferents, en tant que novel·la política, com a retrat social i en tant que història d'una dona poc instruïda que ha treballat durament tota la seva vida.

31 El títol de l'article es podria traduir com «L'olor del dia a dia».

32 La Conxa es presenta a si mateixa com a part d'un paisatge; com a resposta vivent a les estrictes exigències de la natura, la feina, la tradició, la religió. I per sorprendre que sembli, presenta la seva vida menys com a recull de pèrdues que com a recull d'instants: secrets per tant en els quals, per contradictori que sembli, s'entreteixeix la seva vida.

Zeitpunkt als «Erinnerungsliteratur» im Spanien der frischen Wunden und des Bedürfnisses nach Versöhnlichkeit noch kein Thema war. (Conrad 2007)³³

Més enllà de la premsa especialitzada, dues plataformes de gran impacte mediàtic s'ocuparen de Maria Barbal i de la seva obra *Pedra de tartera* durant la tardor de 2007, fet que cal vincular sens dubte amb el posterior èxit de vendes de la seva obra: d'una banda la revista *Brigitte*, publicació destinada al públic femení en què els temes culturals ocupen un lloc prioritari i en les pàgines de la qual la periodista Julia Macher (2007) reproduïa una llarga entrevista a Maria Barbal, feta en els escenaris on discorren els fets relatats a *Pedra de tartera*.³⁴ D'altra banda, la popular crítica literària Elke Heidenreich dedicava paraules molt elogioses a l'obra de Barbal al seu programa televisiu *Lesen!*, ofert en el context de la Fira de Frankfurt de 2007, i n'oferia una visió vital i íntima:³⁵

Dieses Buch ist von einer Ruhe, Kraft und Schönheit, die überwältigend ist. Ich habe so was lange nicht gelesen. Und es lehrt uns, wie kurz unser Leben ist und was eigentlich wirklich wichtig ist - letztlich nur lieben, geliebt werden, aufrecht bleiben und sich ein Gefühl für Schönheit bewahren. [...] Dieses Buch hat etwas, was nur ganz wenige Bücher ganz selten haben. Man liest es und bekommt Kraft. Es ist traurig, aber es ist niemals wehleidig. Ja, danach hat es jetzt jedes andere Buch wirklich schwer.³⁶

Finalment, i arran de la publicació de la traducció de *Càmfora* a l'alemany, Brigitte Kramer, ja a l'any 2011, i fent un repàs de les diferents obres de Barbal traduïdes a l'alemany fins aleshores, en destaca la proximitat amb el lector en tant que característica definitòria de la narrativa de Barbal. Kramer escrivia a l'article titulat «Auf Augen-

33 Amb *Pedra de tartera*, Maria Barbal, nascuda l'any 1949 i criada entre els Pirineus i Barcelona, retorna literàriament a la generació dels seus avis; en un moment històric en què a l'Espanya de les ferides encara obertes i de la necessitat de reconciliació, de la «literatura de la memòria» encara no se'n sentia a parlar.

34 L'entrevista duia per títol «Die Welt der Maria Barbal» («El món de Maria Barbal»).

35 Les paraules de Heidenreich es veuen parcialment reproduïdes a la contraportada de l'edició de butxaca alemanya de la novel·la i, citades més extensament, a l'apèndix ja esmentat de Pere Joan Tous, de la mateixa edició (Tous 2008, 181).

36 Aquest llibre és d'una serenor, d'una força i d'una bellesa abassegadores. Fa temps que no llegia res de semblant. I ens ensenya com és de curta la nostra vida i què és el que de debò hi compta - al capdavall estimar, ésser estimat, saber conservar la integritat i un sentit per la bellesa. [...] Aquest llibre té una cosa que només tenen ben pocs llibres, i ben rarament. El llegeixes i t'omple de força. És trist, però no cau mai en el lament. Sí, qualsevol altre llibre ho té ben difícil ara.

höhe mit dem Leser», publicat al *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ),³⁷ les següents paraules:

Die Heldinnen sind weder besonders gebildet noch eloquent: Auf ihre Art arbeiten sie sich zu Erkenntnissen durch, die ihnen helfen, die Ereignisse zu verstehen – oder wenigstens Frieden mit ihnen zu schliessen. Dabei gibt Barbal ihren Protagonistinnen eine einladende Alltäglichkeit, mit der sie sich ausdrücken und nachdenken, und stellt sie damit auf Augenhöhe der Leserschaft. (Kramer 2011)³⁸

I més endavant reforça aquesta idea de la identificació amb els lectors de la manera següent:

Doch Barbal schaffte es auch damals, mit ihrer ruhig und schlicht erzählten Geschichte die Menschen zu berühren. Sie stellt die Beobachter am Rande ins Zentrum, diejenigen, die sich nicht trauen, laut zu sprechen, die erröten und zu stottern beginnen, wenn man sie anredet. Diesen Menschen mit kleinem Ego entlockt Maria Barbal grosse Geschichten. (Kramer 2011)³⁹

4 A tall de conclusió

El tret que coincideixen a destacar crítics i estudiosos, així com l'editor i la traductora de Barbal en els testimonis aportats, i molt particularment pel que fa a de *Pedra de tartera*, és la universalitat de les experiències humanes que l'autora hi retrata, així com l'encert de presentar-les adoptant una perspectiva i servint-se d'un llenguatge capaços d'establir ponts amb els lectors i fer-los-en partícips. L'èxit i les bones crítiques obtingudes per aquesta obra tant a Catalunya com a l'exterior, i així ho demostra el cas alemany, descansen en bona mesura en aquest fet incontestable. Amb tot, si la universalitat de l'obra literària és un requisit indispensable per a la seva projecció més enllà del propi àmbit lingüístic i cultural, l'anàlisi presenta-

37 L'article es publicà el 10 de desembre de 2011. El títol es podria traduir com «A la mateixa alçada dels ulls que el lector».

38 Les heroïnes no són ni especialment cultes ni eloqüents: a la seva manera aconsegueixen arribar a certes que els ajuden a entendre els fets –o almenys a conviure-hi en pau. Barbal dona a les seves protagonistes una quotidianitat captivadora amb la qual s'expressen i reflexionen, i d'aquesta manera les situa en una posició en què miren els lectors cara a cara.

39 Però Barbal, amb la seva història plena de serenor i senzillesa, ja va saber commoure la gent també aleshores. Situa al centre aquells que s'ho miren tot des dels marges, aquells que no gosen alçar la veu, que quan els algú se'ls adreça es posen vermells i s'embarbussen. D'aquesta gent amb l'ego petit Maria Barbal en sap extreure grans històries.

da en aquest article també posa de manifest que en el nostre món globalitzat són necessàries més que mai unes plataformes de difusió potents que en garanteixin la visibilitat i la difusió. El procés d'internacionalització que la literatura catalana ha experimentat en les darreres dècades té molt a veure amb l'existència d'aquestes plataformes i amb una voluntat institucional clara: la creació de l'Institut Ramon Llull, la competitivitat demostrada per editors i agències literàries o la presència continuada de la literatura catalana a les fires internacionals del llibre són alguns dels elements més rellevants que l'han fet possible. Sense cap mena de dubte, l'èxit d'aquest procés ha tingut una conseqüència col·lateral de gran rellevància, la valoració de la pròpia literatura. La literatura produïda a casa nostra pot i ha de traspasar fronteres.

Clourem aquesta breu anàlisi reproduint un fragment de la primera part de *Pedra de tartera* en el qual Conxa, la protagonista, fa una reflexió sobre la naturalesa del llenguatge, en aquest cas referint-se a la variació dialectal – que no deixa de ser riquesa lingüística –, que és perfectament aplicable a la idea de la validesa universal de la literatura:

Dieses Mädél wird auch jedes Jahr schnuckeliger, und was für schönes und lockiges Haar sie hat! In Pallarès sagt man nicht »Mädél« oder »schnuckelig«, doch ich fand diese Worte drollig, und ich verstand sie, obwohl ich sie nicht gebrauchte. Ich dachte bei mir, eine Sprache ist wie ein Werkzeug, jeder hat seine eigene Art, damit umzugehen, auch wenn es für ein und diesselbe Sache gut ist. (Barbal 2007, 22-3)

O dit aquesta vegada amb les paraules de l'original de Barbal:

aquesta noia cada cop se us fa més maca; i quins cabells més ondulats i bonics que té! A Pallarès no es diu 'noia' ni 'maca'; aquestes paraules que jo entenia sense fer-les servir em feien gràcia, i pensava que una llengua és com una eina que cadascú l'agafa a la seua manera, encara que serveixi per a la mateixa cosa.⁴⁰

40 Faig servir l'edició de butxaca de l'editorial Columna (Barbal 2016, 32).

Bibliografia

- Allen, Ester (ed.) (2007). *Ser traduït o no ser. Informe PEN / IRL sobre la situació internacional de la traducció literària*. Barcelona: Institut Ramon Llull.
- Barbal, Maria (1985). *Pedra de tartera*. Barcelona: La Magrana.
- Barbal, Maria (2007). *Wie ein Stein im Geröll*. Übersetzt von Heike Nottebaum. Berlin: transit.
- Barbal, Maria (2008). *Wie ein Stein im Geröll*. Übersetzt von Heike Nottebaum. Berlin: Diana.
- Barbal, Maria (2016). *Pedra de tartera*. Barcelona: Columna.
- Broch, Àlex; Cònsul, Isidor (2007). «Der katalanische Roman der letzten fünfzig Jahre. Ein Überblick». Arnau, Pilar; Arnscheidt, Gero; Stegmann, Tilbert D.; Tietz, Manfred, *Narrative Neuanfänge. Der katalanische Roman der Gegenwart*. Berlin: tranvía, 7-22.
- Conrad, Bernardette (2007). «Der Geruch nach Alltag». *Die Zeit Literatur*, Oktober.
- Eisner, Cornelia (2010). *La recepció de la narrativa catalana als països de parla alemanya: 1979-2009*. Treball de recerca dirigit per Pilar Estelrich i Marcel Ortín, en el marc del doctorat de Comunicació Bilingüe de la Universitat Pompeu Fabra.
- Jané-Lligé, Jordi (2012). «L'impacte de la Fira de Frankfurt a Alemanya». Iribarren, Teresa; Škrabec, Simona (eds), *Constel·lacions variables. Literatura en la societat de la informació*. Barcelona: UOC, 145-85.
- Julià, Lluïsa (2008). «La traducció de *Solitud* a l'alemany». Pons, Škrabec 2008, 118-19.
- Kalász, Claudia (2008). «Una percepció més aguda, però amb punts cecs». Pons, Škrabec 2008, 154-5.
- Kramer, Brigitte (2011). «Auf Augenhöhe mit dem Leser». *Neue Zürcher Zeitung*, 10. Dezember.
- Macher, Julia (2007). «Die Welt der Maria Barbal». *Brigitte Extra*, 22.
- Pons, Arnau; Škrabec, Simona (curadors) (2008). *Carrers de frontera. Passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana*, vol. 2. Barcelona: Institut Ramon Llull.
- Robles i Sabater, Ferran (2005a). *Bibliografia de la literatura catalana en versió alemanya – narrativa, poesia, teatre*. Aquisgrà: Shaker.
- Robles i Sabater, Ferran (2005b). «Les traduccions alemanyes de literatura catalana». *Zeitschrift für Katalanistik*, 19, 215-29.
- Robles i Sabater, Ferran (2008). «Traduccions i adaptacions de literatura catalana a l'alemany». Pons, Arnau; Škrabec, Simona (curadors), *Carrers de frontera. Passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana*, vol. 2. Barcelona: Institut Ramon Llull, 430-7.
- Terés, Assumpta (2008). «Les traduccions d'Eberhard Vogel». Pons, Škrabec 2008, 112-17.
- Tous, Pere Joan (2007a). «*Ein Leben, so lang*. Anmerkungen zu einem katalanischen Klassiker der Gegenwart». Barbal 2007, 109-3.
- Tous, Pere Joan (2007b). «Innere Landschaften nach der Schlacht. Zwei Romane von Maria Barbal: *Pedra de tartera* (1984) und *País íntim* (2005)». Arnau, Pilar; Arnscheidt, Gero; Stegmann, Tilbert D.; Tietz, Manfred, *Narrative Neuanfänge. Der katalanische Roman der Gegenwart*. Berlin: tranvía, 162-74.
- Tous, Pere Joan (2008). «Nachtrag zur Taschenausgabe». Barbal 2008, 179-84.

- Tous, Pere Joan (2011). «*Càmfora* oder die Verstrickungen des Lebens. Maria Barbals Variationen über das Unglücklichsein und den aufrechten Gang». Barbal, Maria, *Càmfora*. Berlin: Transit, 292-302.
- Vila-Sanjuán, Sergio (2007). *Guia de la Fira de Frankfurt per a catalans no del tot informats*. Barcelona: La Magrana.
- Welle, Florian (2007). «Die Axt und das Herz». *Süddeutsche Zeitung*, 4. Juli.
- Wirf, Maria; Estelrich, Pilar (2004). «Zur Übersetzung aus dem Katalanischen». Kramer, Johannes; Niederehe, Hans-Josef (eds), *Romanistik in Geschichte und Gegenwart*, 10(1), 33-54.

